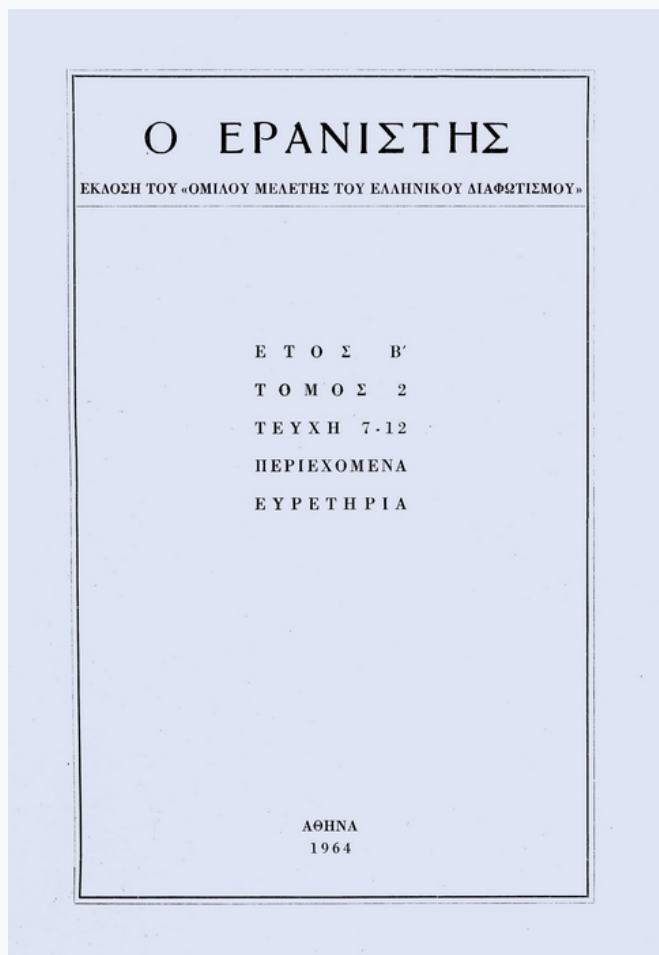

The Gleaner

Vol 2 (1964)

Οι τέκτονες και η Φιλική Εταιρεία. Εμμ. Ξάνθος και Παν. Καραγιάννης

Β. Π. Παναγιωτόπουλος

doi: [10.12681/er.9648](https://doi.org/10.12681/er.9648)

Copyright © 2016, Β. Π. Παναγιωτόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παναγιωτόπουλος Β. Π. (2016). Οι τέκτονες και η Φιλική Εταιρεία. Εμμ. Ξάνθος και Παν. Καραγιάννης. *The Gleaner*, 2, 138-157. <https://doi.org/10.12681/er.9648>

ΟΙ ΤΕΚΤΟΝΕΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΜΜ. ΞΑΝΘΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ

Ἡ μύηση τοῦ Ἑμμανουὴλ Ξάνθου στὸν τεκτονισμό εἶναι γνωστὴ ἀπὸ πληροφoρία τοῦ ἴδιου, διατυπωμένη μάλιστα μὲ μιὰ τάση ἐξαρσης τοῦ γεγονότος, στὰ Ἀπομνημονεύματά του. Στὸ σημεῖο ποὺ κάνει λόγο γιὰ τὶς προεπαναστατικὲς ἐμπορικὲς δραστηριότητές του, μιλώντας σὲ τρίτο πρόσωπο, γράφει: «Ἀπῆλθεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1813 εἰς τὴν Πρέβεζαν δι' ἀγορὰν λαδίων ἐκεῖθεν διέβη εἰς Ἰωάννινα ... μεταβάς ἀκολούθως εἰς τὴν Ἀγίαν Μαύραν, διὰ παρακινήσεως φίλου του τινὸς Παναγιωτάκη Καραγιάννη εἰσήχθη εἰς τὴν ἐταιρίαν τῶν Ἐλευθέρων Κτίσεων (Μασόνων)»¹.

Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ κάνει λόγο γιὰ τὴν ιδιότητά του αὐτὴ ὁ Ξάνθος. Πρὶν ἐκδόσει τὰ Ἀπομνημονεύματά του εἶχε γράψει δύο ἐκθέσεις γιὰ τὴ «φιλική» του δράση, ποὺ κυκλοφόρησαν τότε σὲ ὀρισμένους κύκλους χειρόγραφες. Ἡ πρώτη σὲ τύπο ἐπιστολιμαίας διατριβῆς, γραμμὲν στὰ 1835, δημοσιεύτηκε στὰ 1901 ἀπὸ τὸν Δ. Καμπούρογλου. Μιλώντας ὁ Ξάνθος γιὰ τὶς συναντήσεις του μὲ τὸν Τσκαλάωφ καὶ τὸν Σκουφᾶ, τὸ 1814 στὴν Ὀδησσό, γράφει: «Ἀπεφάσισαν λοιπὸν αὐτοὶ οἱ φίλοι νὰ σχεδιάσωσι τοὺς κανόνας ταύτης τῆς ἐταιρίας, τὴν ὁποίαν καὶ Ἑταιρίαν τῶν Φιλικῶν ὠνόμασαν, δανεισθέντες πολλοὺς κανόνας ἀπὸ τὴν Ἑταιρίαν τῶν Φραγκ-Μασόνων, εἰς ἣν ὁ Ξάνθος πρότινος χρόνου εἶχεν ἔμδει εὐρεθεῖς εἰς μίαν τῆς Ἐπτανήσου Πολιτείας νῆσον»². Ἡ δευτέρα ἐκθεση, γραμμὲν τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1837 καὶ δημοσιευμένη στὰ 1931 ἀπὸ τὸν Α. Α. Παπανδρέου, εἶναι ἀναλυτικότερη καί, ὡς πρὸς τὴν διατύπωση καὶ τὸ περιεχόμενο, πολὺ κοντὰ στὰ Ἀπομνημονεύματά του. Καὶ ἐδῶ ὁ Ξάνθος μιλάει μὲ σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια γιὰ τὴν μύησή του στὸν τεκτονισμό: «ἀπῆλθεν... κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1813 εἰς τὴν Πρέβεζαν καὶ Ἰωάννινα δι' ἐμπορικὰς ὑποθέσεις.

1. Ἑμμανουὴλ Ξάνθου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, Ἀθήνα 1845, σ. 2.

2. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἀνέκδο-

τον Ὑπόμνημα τοῦ Φιλικοῦ Ξάνθου, «Ἀρμονία», 2 (1905), σ. 529-540. Τὸ παραπάνω παράθεμα ἀνήκει στὴν σ. 531.

Ἐκεῖθεν δὲ διαβὰς εἰς Ἀγίαν Μαύραν, μίαν τῶν Ἰονικῶν νήσων, εἰσῆχθη εἰς τὴν ἐκεῖ ὑπάρχουσαν τότε ἑταιρίαν τῶν Ἐλευθέρων Κτίστων, ὧν δὲ ἰδεῶν ἑλευθέρων καὶ πνέων πάντοτε μῖσος κατὰ τῆς τουρκικῆς τυραννίας, ἀμέσως συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ ἐνεργήσῃ μίαν μυστικὴν ἑταιρίαν κατὰ τοὺς κανονισμοὺς ταύτης τῶν Κτίστων ... διὰ νὰ ἐνεργήσωσιν, εὐκαιρίας τυχοῦσης, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος»¹. Στὴν συνέχεια ἐπικυαλαμβάνει ὅσα γράφει καὶ στὴν πρώτη ἔκθεσιν γιὰ τὴν Ἰδρυση τῆς Φιλικῆς στὴν Ὁδησσὸ τὸ 1814: «Ἐκοινοποίησεν εἰς αὐτοὺς τοὺς φίλους του [Σκουφᾶ, Τσακάλωφ] τὴν ἰδέαν του περὶ συστάσεως μιᾶς ἑταιρίας, φανερώσας αὐτοῖς καὶ τὴν εἰσοδὸν του εἰς τὴν τῶν Κτίστων, τινὰ τῶν σημείων τούτων ὅσα ἐδύναντο νὰ προσαρμοσθῶσιν εἰς αὐτὴν κοινοποιήσας ...».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὁ Ξάνθος μιλάει καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῶν Ἀπομνημονευμάτων καὶ τῶν ἐκθέσεων του γιὰ τὴν τεκτονικὴ του ιδιότητα. Ἀκόμῃ δὲν παραλείπει νὰ φανερώνει τὴν ιδιότητά του αὐτῇ κάθε φορὰ ποὺ ὑπογράφει ἕνα ἔγγραφο ἢ μιὰ ἐπιστολή, τοποθετώντας μπροστὰ ἀπὸ τὸ ὄνομά του τὰ σύμβολα τοῦ τεκτονικοῦ τοῦ βαθμοῦ, ὅπως συνήθιζαν τότε οἱ τέκτονες: τρεῖς διαδοχικὲς τελεῖες μέσα σ' ἕνα γραμμικὸ σύμπλεγμα ἢ μέσα σὲ δύο παράλληλες μικρὲς εὐθεῖες² (βλ. καὶ πίνακα 1, εἰκ. 3, 4)³.

1. Α. Α. Παπανδρέου, *Ἀπολογία Ἐμμανουὴλ Ξάνθου*, ἐφημ. «Ὁ Ἀγὼν τῆς Δωδεκανήσου», ἀρ. φ. 5 (1 Μαρτίου 1931)- ἀρ. φ. 1 (1 Ἰανουαρίου 1932). Τὸ παραπάνω παράθεμα στὸ φ. 5 (Ἀθήνα, 1 Μαρτίου 1931), σ. 2.

2. Πρβλ. Στ. Σκοπετέα, *Μυστικὲς Ἐταιρεῖες κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν*, «Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά», 2 (1958), σ. 289, ὅπου ὑποδεικνύεται ἡ τεκτονικὴ ιδιότητα τοῦ Ν. Γερακάρη καὶ Ἰ. Θεοτόκη μὲ θάση τὰ τεκτονικὰ σύμβολα τῶν ὑπογραφῶν τους.

3. Ἡ εἰκόνα 3 τοῦ πίνακα 1 δείχνει τίς ὑπογραφὰς τοῦ συμφωνητικοῦ ποὺ ὑπόγραψαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Φιλικῆς στὴν Κων/πολὴ (22 Σεπτεμβρίου 1818). Τὸ ἔγγραφο θρίσκειται στὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἑθν. Ἐταιρεία καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Σέκερη. Εἶναι τὸ ἀντίγραφο ποὺ κράτησε ὁ Παναγιώτης Σέκερης,

ὅπως κράτησαν ἀπὸ ἕνα καὶ οἱ ἄλλοι συναρχηγοί. Οἱ κενὲς θέσεις ἔχουν ἀφεθεῖ γιὰ τίς ὑπογραφὰς τῶν συναρχηγῶν ποὺ θρίσκονταν μακριὰ ἀπὸ τὴν Κων/πολὴ. Πράγματι στὸ ἴδιο ἔγγραφο, ὅπως δημοσιεύεται στὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξάνθου (σ. 46-47), ὑπάρχουν οἱ ὑπογραφὰς τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, Ἐμμ. Ξάνθου, Ἀθ. Τσακάλωφ, Παν. Ἀναγνωστόπουλου, Παν. Σέκερη, Νικ. Πατσιμάδη, Γ. Λεβέντη, Ἀντ. Κομιτζόπουλου. Εἶναι φανερό ὅτι τὸ ἀντίγραφο Ξάνθου εἶναι ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο συγκεντρώθηκαν ὅλες οἱ ὑπογραφὰς, γιὰτὶ ὁ Ξάνθος τὸ περιέφερε στοὺς τόπους διαμονῆς τῶν ἄλλων μελῶν τῆς «ὑπερτάτης Ἀρχῆς». Πρβλ. Ἰ. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλλ. Ἐπανάστασεως*, τ. Α' (1859), σ. 23-24, ὅπου ἐπανεκθίδεται τὸ ἔγγραφο μὲ σχετικὰ σχόλια γιὰ τὸν τρόπο ὑπογραφῆς. Ἡ

Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία οἱ ἀλλεπάλληλες αὐτὲς ἀναφορὲς τοῦ Ἐάνθου, ἂν ὑπολογίσουμε μάλιστα ὅτι καὶ δταν ἔβγαζε τὰ Ἀπομνημονεύματά του (1845) καὶ λίγα χρόνια πρὶν, δταν ἔγραφε τὶς δύο ἐκθέσεις του (1835, 1837), ὁ ἑταιρισμὸς γενικὰ, ἀλλὰ καὶ εἰδικότερα ὁ τεκτονισμὸς, ἀποτελοῦσαν μὴ κανονικὲς δραστηριότητες. Οἱ τέκτονες τοῦ καιροῦ τοῦ δὲν ἔκρυβαν βέβαια τὴν τεκτονικὴ τους ιδιότητα, ἦταν ὁμῶς φαινόμενο ἀσυνήθιστο ἢ προβολὴ καὶ ἢ μὲ κάθε τρόπο κοινολόγησι τῆς ιδιότητος αὐτῆς. Στὴ συνέχεια θὰ φανεῖ τὸ αἰτιολογικὸ τῆς ἀντίθετης συμπεριφορᾶς τοῦ Ἐάνθου.

Ὁ τεκτονικὸς χαρακτήρας τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, δταν μετὰ τὴν ἐπανάστασι ἀρχίσει νὰ γίνεταί λόγος πάλι γι' αὐτήν, ἦταν παραδεκτὸς καὶ ἀδιαφιλονίκητος. Ὁ ἱ. Φιλήμων στὸ Δοκίμιό του γιὰ τὴν Φιλικὴ Ἑταιρεία (1834), γράφει γιὰ τὸν ὀργανισμὸ τῆς τὰ παρακάτω, τὰ ὁποῖα δὲν ἀμφισβητήθηκαν ἀπὸ κανένα τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκαν¹: «Οἱ αὐτουργοὶ τοῦ ἐδανείσθησαν κανόνας πολλοὺς ἀπὸ τὴν ἑταιρίαν τῶν Μασσόνων, καὶ τοὺς ἐφήρμοσαν ἐπιτηδεῖως εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ πάθη τοῦ ἔθνους. Ἦτο διὰ τοῦτο ἡθικώτατος καὶ προβλεπτικώτατος ὡς πρὸς ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς προόδου τοῦ Συστήματος»².

εἰκόνα 4 τοῦ ἴδιου πίνακα δείχνει τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἐάνθου μὲ τὰ σύμβολα τοῦ τεκτονικοῦ του βαθμοῦ. Προέρχεται ἀπὸ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν γιό του Νικόλαο (1836). Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀνήκει σὲ μιὰ μικρὴ ὁμάδα ἐγγράφων τῆς οἰκογενείας Ἐάνθου ποὺ βρέθηκε στὰ χέρια τῆς κόρης τοῦ Νικολάου Ἑμμ. Ἐάνθου Πολυξένης, συζ. Ἀλεξ. Παυλοπούλου, καὶ κατατέθηκε πρόσφατα στὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἑθν. Ἑταιρεία (γιὰ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ βλ. ἐφ. «Πάτρις», ἀρ. φ. 36 (Ἀθήνα, 7 Μαρτίου 1948)· πρβλ. καὶ ἐφ. «Νέα Ἑλλάς» (20 Νοεμβρίου 1913).

1. Ὁ Τάκης Κανδηλῶρος στὸ βιβλίον του *Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία 1814-1821*, Ἀθήνα 1926, σ. 26 καὶ 107-108, μὲ βάση τὴν ὑπόθεσι ὅτι ὁ Ἐάνθος στὴ Λευκάδα θὰ μνηθῆκε σὲ κατώτερο βαθμὸ τοῦ τεκτονισμοῦ, συμπεραίνει ὅτι καὶ τὰ τεκτονικὰ στοιχεῖα, ὅσα διοχέτευσε στὸν ὀργανισμὸ τῆς Φιλικῆς, θὰ εἶναι περιο-

ρισμένης ἑκτάσης. Ἀνασκευὴ τοῦ σημείου αὐτοῦ τοῦ βιβλίου τοῦ Κανδηλῶρου ἔκαμε ὁ Στέφανος Μακρυμίχαλος, *Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία ὡς τεκτονικὴ ὀργάνωσις*, «Πυθαγόρας», 5 (1927), σ. 97-107, ὅπου ὑποδεικνύει στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ τυπικὸ μῆσις τῶν δύο πρώτων βαθμῶν τῆς Φιλικῆς, Ἀδελφοποιτῶν καὶ Συστημένων, πρὸς ἀντίστοιχους τεκτονικοὺς βαθμοὺς καὶ καταφανὴ ὁμοιότητα τοῦ τυπικοῦ μῆσις τοῦ τρίτου καὶ κύριου βαθμοῦ τῶν φιλικῶν, τοῦ Ἱερέως, πρὸς τὸν τεκτονικὸ βαθμὸ τοῦ «διδασκάλου». Ἀς προστεθεῖ ἀκόμη ἡ πληροφορία τοῦ ἴδιου τοῦ Ἐάνθου, ὅτι αὐτὸς ὑπόδειξε στὴν Κων/πολὴ τὴ σύστασι τῶν βαθμῶν τῶν Ἀφιερωμένων καὶ Ἀρχηγῶν τῶν Ἀφιερωμένων ποὺ προορίζονταν γιὰ τοὺς στρατιωτικοὺς (πρβλ. Α. Α. Παπανδρέου, *Ἀπολογία Ἐάνθου*, ἔ.ἀ., ἀρ. φ. 6, 15 Μαρτίου 1931, σ. 2).

2. ἱ. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ἱστορι-*

‘Ο Φιλήμων, τέκτονας’ ὁ ἴδιος τὴν ἐποχὴ πού ἔγραφε αὐτά, ἦταν σὲ θέσῃ νὰ γνωρίζει ὡς ποιοὶ σημεῖο ἔφθανε ἡ σχέση τεκτονισμοῦ καὶ Φιλικῆς. Δὲν ἦταν βέβαια φιλικός², ἀλλὰ γράφοντας γιὰ τὴ Φιλικὴ ‘Εταιρεία εἶχε ἀποκτήσει πλήρη συνείδηση τῆς δραστηριότητος καὶ τῶν μεθόδων τῶν φιλικῶν, κι ἔτσι ἡ ἔλλειψη τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας εἶχε ἀντισταθμιστεῖ ἀπὸ τίς σχετικὲς γνώσεις.

‘Ο Ἐάνθος, στηριγμένος στὴν καθολικὴ ἀναγνώριση τοῦ τεκτονικοῦ χαρακτήρα τοῦ ὁργανισμοῦ τῆς Φιλικῆς ‘Εταιρείας, ἔρχεται μὲ τὴν ἔξαρση τῆς τεκτονικῆς του ιδιότητος νὰ ὑποδηλώσει διακριτικά, ἀλλὰ καὶ ἀναντίρρητα, τὴ θέσῃ του σὰν συνιδρυτῆ τῆς ‘Εταιρείας, θέσῃ πού εἶχε κλονιστεῖ ἀπὸ τίς εἰλικρινεῖς καθὼς φαίνεται, ἀλλὰ βασισμένες σὲ ἀσύνδετες γνώσεις, πληροφορίες τοῦ ‘Ανχγνωστόπουλου, ὅπως αὐτὲς εἶχαν διοχετευθεῖ στὸ «Δοκίμιον περὶ τῆς Φιλικῆς ‘Εταιρείας» τοῦ Φιλήμονος καὶ ὅπως θὰ κυκλοφοροῦσαν, ὑποθέτω, προφορικὰ στὴν Ἀθήνα τῆς ἐποχῆς.

Γιὰ μύηση στὸν τεκτονισμό τῶν ἄλλων συνιδρυτῶν τῆς ‘Εταιρείας δὲν εἶχε γίνει λόγος. Ἡ σχέση τοῦ Τσακάλωφ μὲ τὸν κύκλο τοῦ Ζαλίκου-γλου καὶ τὸ «Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον»³ τοῦ Παρισιοῦ δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἦταν τέκτονας· ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ τὸν Σκουφᾶ διατυπώθηκε τέτοια ἄποψη. Στὸ συμφωνητικὸ μάλιστα πού ὑπογράψανε στίς 22 Σεπτ. 1818 στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ Τσακάλωφ, Ἀνχγνωστόπουλος, Σέκερης καὶ Ἐάνθος (πρβλ. σελ. 139 σημ. 3), ἐνῶ ὁ τελευταῖος τοποθετεῖ μπρὸς ἀπὸ τὴν ὑπογραφή του τὰ σύμβολα τοῦ τεκτονικοῦ του θαμποῦ, οἱ ἄλλοι ὑπογράφουν χωρὶς κανένα διακριτικόν. Ἡ τεκτονικὴ ιδιότης τοῦ Ἐάνθου, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν συνιδρυτῆ τοῦ 1814 Τσακάλωφ καὶ τοὺς συναρχηγοὺς τοῦ 1818, ἐκφράζεται εὐγλωττα

κὸν περὶ τῆς Φιλικῆς ‘Εταιρείας, Ναύπλιο 1834, σ. 142.

1. Σὲ ἀναφορὰ τοῦ (1827 Ἰουν. 14, Πόρος) πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν, σχετικὴ μὲ ἀντιδικία του πρὸς τὸν Γ. Δουζίνα, ὑπογράφει μὲ τὰ σύμβολα τοῦ τεκτονικοῦ του θαμποῦ (ΓΑΚ, Ὑπ. Ἑσωτ. φ. 93).

2. Ἰ. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Α’ (1859) σ. ιζ’.

3. Ἰ. Φιλήμονος, *ἑ. ἀ., τ. Δ’* (1861), σ. η’. Τὸ «Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον» τοῦ Παρισιοῦ, φαίνεται ὅτι

ἀποτελεῖ πρότυπο πολλῶν ὁργανωτικῶν στοιχείων τῆς Φιλικῆς ‘Εταιρείας, μὲ φορέα τὸν Τσακάλωφ. Τὰ λίγα ἔγγραφα πού ἔδωσε ὁ Πέτρος Σκυλίτσης Ὁμηρίδης στὸν Φιλήμονα (ἑ. ἀ.) ἀποτελοῦν τὸ σύνολο τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν ἑταιρεία αὐτή. Ἄν ἀποδειχθεῖ καὶ τὸ «Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον» ἑταιρεία τεκτονογενῆς, θὰ εἶναι δύσκολο νὰ διακριθοῦν τὰ στοιχεῖα τῆς Φιλικῆς, ὅσα προέρχονται μέσω τοῦ Τσακάλωφ ἀπ’ αὐτό, ἀπὸ ἐκεῖνα πού προέρχονται ἀμεσα ἀπὸ τὸν τεκτονισμό τοῦ Ἐάνθου.

στο έγγραφο αυτό. Ἀλλὰ καὶ μιὰ ἄλλη πληροφορία τοῦ Ξάνθου, γραμμένη μάλιστα σὲ χρόνο ποὺ μποροῦσε εὐκολὰ νὰ τὴν ἀναιρέσει κανεὶς (1837), λύνει ὀριστικὰ τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητος τῶν τεκτονικῶν στοιχείων στὸν ὀργανισμὸ τῆς Φιλικῆς: «εἰς δὲ τὴν Ἑταιρίαν τῶν Κτίστων, ἄλλος παρὰ τὸν Ξάνθον δὲν ἦτο μεμνημένος»¹ γράφει ὁ ἴδιος.

Τὸ 1839 μὲ δύο ἄρθρα τοῦ στὸν «Αἰῶνα»², ὁ Φιλήμων κάνει τὴν πρώτη ἀποκατάσταση τοῦ Ξάνθου καὶ μὲ κάποιο τρόπο ἐπανορθώνει τὴν ἀδικία ποὺ τοῦ ἔκανε στὸ Δοκίμιο περὶ τῆς Φιλικῆς, ὅπου ὑποτιμοῦσε τὴν θέση τοῦ ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς πρῶτους ἱδρυτὲς τῆς Ἑταιρείας. Ἄν δὲν ξέραμε τίς ἐκθέσεις τοῦ Ξάνθου, γιὰ τίς ὁποῖες κάναμε λόγο παραπάνω, θὰ νομίζαμε ὅτι ὁ Φιλήμων μὲ δική του πρωτοβουλία ἔγραψε τὰ ἄρθρα ἐκεῖνα. Μὲ τίς ἐκθέσεις ὅμως αὐτὲς ὁ Ξάνθος ἀντιδροῦσε στὴν ἀδικία ποὺ τοῦ γινότανε καὶ ἀποκαθιστοῦσε τὴν ὑπόληψή του. Μετὰ τὴ δημοσίευση καὶ τῶν Ἀπομνημονευμάτων του (1845) ἡ ἀναγνώρισή του σὰν συνιδρυτὴ τῆς Φιλικῆς ὑπῆρξε πανηγυρική. Ὁ Φιλήμων πάλι, στὸ «Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», τὸν τιμᾷ ὅπως τοῦ ἀξίζει.

Μὲ δόση τὴν τεκτονική του ιδιότητα καὶ τὴν τεκτονικὴ δομὴ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὁ Ξάνθος εἶχε ἀποδείξει τὴν συμμετοχή του στὴν ἱδρυσή της. Τὴν ἡγετική του θέση γιὰ τὰ κατοπινὰ χρόνια τὴν ἀποδείκνυε εὐκολώτερα μὲ τὰ ἔγγραφα τοῦ προσωπικοῦ του ἀρχείου ποὺ δημοσίεψε σὰν ἐπίμετρο, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα σὰν κύριο μέρος, τῶν Ἀπομνημονευμάτων του.

*
* *

Ποιὸς εἶναι ὅμως ὁ Παναγιωτάκης Καραγιάννης ποὺ μὲ τὴν «παρακίνησίν» του μυήθηκε ὁ Ξάνθος στὸν τεκτονισμό³, ἕναν ὁλόκληρο χρόνο πρὶν ἱδρυθεῖ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία; Πράγματι ὁ Καραγιάννης εἶναι ἕνα πρόσωπο τοῦ θρύλου περισσότερο παρὰ τῆς ἱστορίας. Τὸ ὄνομά του δὲν ἀπουσιάζει οὔτε ἀπὸ τὴ γενικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴ Φιλικὴ οὔτε ἀπὸ τίς μελέτες τίς σχετικὲς μὲ τὰ ἱστορικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Τεκτονισμοῦ. Ἀλλὰ οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς στὸ πρόσωπό του διασίζον-

1. Α. Α. Παπανδρέου, Ἀπολογία Ξάνθου, ἔ.α., ἀρ. φ. 6 (15 Μαρτίου 1931), σ. 2.

2. Ἐφημ. «Αἰών», ἀρ. φ. 48 (15 Μαρτίου 1839), 49 (19 Μαρτίου 1839).

3. Ἀπὸ τὸ ἔγγραφο τοῦ Καραγιάννη (βλ. Ἐπίμετρο ἀρ. 2) μαθαίνουμε, μὲ μεγάλη προσέγγιση, τὸν ἀκριβὲς χρό-

νο μύησης στὸν τεκτονισμό τοῦ Ξάνθου.

Ὁ Καραγιάννης φθάνει στὴ Λευκάδα στίς 19 Αὐγούστου 1813 καί, ὅπως φαίνεται στὸ ἔγγραφο, ἐπείγεται νὰ τελειώσῃ τὴν ἀποστολή του. Μιὰ ἀπὸ τίς ἐπόμενες μέρες τοῦ Αὐγούστου πρέπει νὰ ἔγινε ἡ μύηση τοῦ Ξάνθου.

ται αποκλειστικά στη μνεία του Ξάνθου και δὲν πλουτίστηκαν ἀπὸ καμιά πληροφορία μετὰ ἀπ' αὐτή.

Ἡ ἀναγνώριση τοῦ Ξάνθου σὰν συνιδρυτῆ τῆς Φιλικῆς, ὅπως διατυπώθηκε παραπάνω, καὶ ἡ ἀναγωγή τῶν ὀργανωτικῶν τῆς προτύπων στὸν τεκτονισμό, δημιούργησε εὐλογη ζήτηση στοιχείων σχετικῶν μὲ τὸ γεγονὸς τῆς τεκτονικῆς μύθης του στὴν Λευκάδα καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ Καραγιάννη. Μετὰ ἀπὸ ἔρευνα στὸ Ἀρχεῖο Ἰονίου Γερουσίας (Κέρκυρα), τὸ Ἀρχιεφυλακεῖο Λευκάδας, τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους καὶ τὸ Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν τῆς Ἐθικῆς Βιβλιοθήκης, συγκεντρώθηκαν ἀρκετὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα καὶ στὴν ὑλοποίηση τοῦ τελευταίου συντελοῦν καὶ ἄλλα προβλήματα συναφῆ διαφωτίζουν. Χωρὶς νὰ ἐκδοθοῦν ὅλα τὰ σχετικὰ ἔγγραφα θὰ πρκατεθοῦν ἐδῶ ὁσες πληροφορίες παρέχονται ἀπ' αὐτά.

Ὁ Καραγιάννης οὔτε Λευκαδίτης εἶναι, οὔτε ἀνήκει στὸν Ἑφτανησιώτικο τεκτονισμό, ὅπως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ υποθέσει ξεκινώντας ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς μύθης τοῦ Ξάνθου στὴ Λευκάδα. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἔγγραφο ποὺ ἐκδίδεται στὸ ἐπίμετρο (ἀρ. 2), ἐκεῖ βρέθηκε γιὰ λίγες μέρες, σταλμένος μαζὶ μὲ τὸν Δημήτριο Στάμο ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, γιὰ νὰ λύσουν μὲ αἰρετοκρισία ἐμπορικὴ διαφορὰ μεταξὺ Μόστρα καὶ Κομενιώτη (ἀναφέρονται στὸ ἔγγραφο μόνο τὰ ἐπωνύμα τους). Ἀλλὰ οὔτε ἡπειρώτης ἦταν ὁ Καραγιάννης, ὅπως θὰ μπορούσε πάλι νὰ υποθέσει κανεὶς συσχετίζοντάς τον, ἐξ αἰτίας τοῦ ἐπωνύμου, μὲ τοὺς Καραγιάννηδες τῆς Ἡπείρου¹. Ἀπὸ ἀναφορὰ τῆς κόρης του Πηνελόπης Γερσίου Κοκκίνου πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ τῶν ἐκδουλεύσεων τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ '21 (βλ. ἐπίμετρο ἀρ. 3), μαθαίνουμε ὅτι ὁ Καραγιάννης εἶχε γεννηθεῖ στὴν Τριπολιτσά². Ἀλλες πληροφορίες γιὰ τὴ διαμονή του στὴν πόλη αὐτή, προεπαναστατικά, δὲν ἔχουμε. Ἀντίθετα μάλιστα, τὸ 1805 τὸν συναντᾶμε στὴν Πρέβεζα, νὰ ἀλληλογραφεῖ μὲ ἄδηλο ἐπίσημο πρόσωπο τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας, γιὰ οἰκονομικὴ ὑπόθεσή του (βλ. ἐπίμετρο ἀρ. 1).

Τὸ ταξίδι τοῦ 1813 στὴ Λευκάδα, εἶναι ἡ μόνη ἔνδειξη ποὺ ἔχουμε γι' αὐτὸν ὥς τὸ 1820. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα οἱ πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ

1. Πρὸβλ. Παντ. Κοντογιάννη, *Εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἡπειρωτικοῦ οἴκου Καραγιάννη*, «Τεσσαρακονταετηρὶς τῆς Καθηγεσίας Κ. Σ. Κόντου», Ἀθήνα 1909, σσ 188-198. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Οἱ νύχτες τοῦ Γιούγκ στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1817*,

Ἀθήνα 1944, σ. 22. Α. Βρανούση, «Ἀθανάσιος Ψαλίδας, «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια», 1 (1952), σ. 353.

2. Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν Ἑθν. Βιβλιοθήκης (ΑΑ/ΕΒΕ), φάκ. Π. Καραγιάννη.

και τῇ δράσει του εἶναι ἀρκετὰ πυκνὲς καὶ κάποτε σχεδὸν καθημερινές. Δὲν εἶναι ὅμως λίγα τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς παρέχει ἡ πληροφορία τοῦ Ἐάνθου καὶ τὸ ἔγγραφο τοῦ Λευκαδίτικου Ἀρχαιοφυλακείου (ἐπίμετρο ἀρ. 2). Πολὺ περισσότερο, ἡ φύση τῶν στοιχείων αὐτῶν μᾶς ἐπιτρέπει μιὰ σειρὰ ὑποθέσεων καὶ συσχετισμῶν μὲ γενικότερο ἐνδιαφέρον.

Καὶ πρῶτα, ἡ γνωριμία Ἐάνθου - Καραγιάννη· μνεῖα τῆς ἔχουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἐάνθο, ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖ «φίλο» του τὸν Καραγιάννη. Ὁ Ἐάνθος εἶναι γνωστὸ ὅτι στίς ἀρχὲς τοῦ 1813 πηγαίνει ἀπὸ τὴν Κων/πολὴ στὴν Πρέβεζα «διὰ ἀγορὰν λαδίων», γιὰ λογαριασμό τῆς Συντροφίας¹. Ἀσημάκη Κροκίδα, Χριστόδουλου Οἰκονόμου, Κυριακοῦ Μπιτζαζή. Καὶ οἱ τρεῖς εἶναι Ἠπειρώτες καὶ ἔχουν στενὲς σχέσεις μὲ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ καὶ τὸ περιβάλλον του. Ὁ Ἐάνθος ἀπὸ τὴν Πρέβεζα «διέβη εἰς Ἰωάννινα διὰ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ τὴν ἄδειαν τῆς ἀγορᾶς, διὰ μέσου τῶν πολλὰ ἰσχυόντων ὑπαλλήλων του Μάνθου Οἰκονόμου, ἀδελφοῦ τοῦ ἄνω εἰρημένου Χριστοδούλου καὶ Κωνσταντίνου Μαρίνογλου, φίλων του»². Αὐτὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ἐάνθου. Ὁ Καραγιάννης πάλι, καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὸ ἔγγραφο ποὺ ἐκδίδεται ἐδῶ (ἀρ. 2), ἀνῆκει καὶ αὐτὸς στὸ ἴδιο περιβάλλον. Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (1813) κατοικεῖ στὴν Πρέβεζα ἢ στὰ Γιάννενα. Οὔτε ἀκόμη ἡ διατύπωση τοῦ ἐγγράφου: «ἡμεῖς ἤλθομεν ἐχθὲς ἐδῶ μὲ προσταγὴν τοῦ ὑψηλοτάτου Βεζήρ Ἀλῆ Πασᾶ Ἐφέντη μας, διωρισμένοι διὰ κριτὲς³ τοῦ Μόστρα...» ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Καραγιάννης ἀνήκει στὸ ἑμμισθο προσωπικὸ τῆς Αὐλῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἔχει στενὲς σχέσεις μὲ τὸν εὐρύτερο κύκλο τῶν ἀνθρώπων ποὺ κινοῦνται γύρω ἀπὸ τὸν Ἀλῆ καὶ εἶναι μὲ πολλοὺς τρόπους ἐξαρτημένοι ἀπ' αὐτόν.

Δὲν νομίζω χρήσιμο νὰ παραθέσω ὅλους τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποῖους πέρασε στὴν ἱστοριογραφία μας ἡ πληροφορία τοῦ Ἐάνθου γιὰ τὴ μύησή του. Ἐδῶ πάντως πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ σαφήνειά του· μυήθηκε «τῇ παρακινήσει» τοῦ Καραγιάννη, μὲ τὴ σύστασή του,

1. Ὁ Ἐάνθος στὰ Ἀπομνημονεύματά του σ. 2, ἀφ'ἣνι νὰ καταλάβουμε ὅτι δὲν ἦταν ἀπλὸς ὑπάλληλος τῆς συντροφίας αὐτῆς ἀλλὰ ἑταῖρος. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀληθεύει μιὰ καὶ δὲν πρόκειται γιὰ μόνιμη ἐμπορικὴ ἑταιρεία, ἀλλὰ γιὰ «Συντροφία» ἐμπορίας ὀρισμένου εἴδους (ἐδῶ λαδιοῦ) γιὰ ὀρισμένο χρόνον.

2. Ἐάνθου, Ἀπομνημονεύματα, σ. 2.

3. Γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς αἰρετοκρατίας στὰ Γιάννενα βλ. Α. Βρανούση, Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ἔ. ἀ. σ. 363. Γιὰ τὸ θεσμὸ γενικότερα βλ. Ἰ. Βισβίτζη, Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου, Ἀθήνα 1941, σ. 116.

θά λέγαμε σήμερα, στην Τεκτονική Στοά της Λευκάδας¹. Χωρίς να μπορώ να μιλήσω για την έσωτερική-ουσιαστική σημασία που είχε ή μύηση αυτή για τον Ξάνθο, εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε από έξω-τερικά ιστορικά στοιχεία, ότι ή μύηση του ακολούθησε δλου; τους τύπους, αφού έγινε σε Τεκτονική Στοά. Και αυτό είναι που έχει σημασία σχετικά με τη Φιλική. Δείχνει ότι ή τεκτονική μύηση του Ξάνθου ήταν πλήρης, ώστε να μην ευσταθεί ή υπόθεση του Τ. Κανδηλώρου για ατελή μύηση ή για μύηση σε χαμηλό βαθμό, άσχετα με το θέμα των δυνατοτήτων βελτίωσης της τεκτονικής ενημέρωσής του από το καλοκαίρι του 1813 (τέλη Αυγούστου) ως το καλοκαίρι του 1814, όποτε πραγματοποιούνται οι συναντήσεις Σκουφά - Τσακάλωφ - Ξάνθου στην Όδησσο και ιδρύεται ή Φιλική Έταιρεία².

Η μύηση του Καραγιάννη στον τεκτονισμό δημιουργεί το επόμενο έρώτημα που απαιτεί απάντηση, μια απάντηση που θα μάς βοηθήσει να σχηματίσουμε πιο καθαρή εικόνα των ιδεολογικών ρευμάτων που δικτρέχουν τον προεπαναστατικό έλληνισμό και της διάδοσής τους πάνω στον έλληνικό χώρο. Το 1805 είναι κιόλας τέκτονας όπως φαίνεται από τα τεκτονικά σύμβολα με τα όποια υπογράφει στο έγγραφο που δημοσιεύουμε στο επίμετρο (άρ. 1). Η Τριπολιτσά, ή Πρέβεζα, τα Γιάννενα, ή Λευκάδα ή κάποιο άλλο νησί του Ίονίου, μπορεί να υπολογισθούν σαν πιθανά σημεία για τη μύηση του. Ο κύκλος των υποθέσεών μας δεν μπορεί να διευρυνθεί περισσότερο, γιατί δεν γνωρίζουμε ποιο άλλο ταξίδεψε. Και προς την Ίταλία και προς την Σμύρνη και προς τον άξονα Κων/πολη - Ηγεμονίες - Ρωσία³ την εποχή αυτή είναι δυνατή ή

1. Για το τεκτονισμό στη Λευκάδα βλ. Δ. Π. Καλογεροπούλου, *Ίστορία της ανά τας Έλληνικάς χώρας έλευθέρας τεκτονικής*, τεύχ. Α' (1740-1872), ανατ. εκ του Α' τόμου του περιοδικού «Πυθαγόρας - Γνώμων», Αθήνα 1932, σ. 7.

2. Βλ. Απ. Βακαλοπούλου, *Συμβολή στην Ίστορία και όργάνωση της Φιλικής Έταιρείας*, «Έλληνικά», 12 (1952-1953), σσ. 65-78, όπου οι επαφές Ξάνθου-Τσακάλωφ-Σκουφά στην Όδησσο τοποθετούνται στην περίοδο Μάη-Σεπτεμβρίου 1814.

3. Για τη διάδοση του τεκτονισμού ανάμεσα στον Έλληνισμό των περιοχών αυτών μου είναι γνωστή ή παρακάτω

βιβλιογραφία, μέσα στην οποία γίνονται αναφορές σε πηγές και άλλα βοηθήματα για το ίδιο θέμα: Δ. Π. Καλογεροπούλου, *Ίστορία της ανά τας Έλληνικάς χώρας έλευθέρας τεκτονικής*, έ. ά. Στ. Σκοπετέα, *Μουρατόροι και Κονιάται*, «Τεκτονικόν Δελτίον», 5 (1954), σσ. 535-541, 558-566. Κ. Θ. Δημαρά, *Έπαφές της Νεώτερης Έλληνικής Λογοτεχνίας με την Άγγλική (1780-1821)* [=Φροντισματα, Αθήνα 1962], σ. 42. Άλκη Άγγέλου, *Οι άπαρχές του Έλευθέρου Τεκτονισμού στον Νέο Έλληνισμό*, «Μικρασιατικά Χρονικά», 9 (1961) σ. 318-335. J. Nicolopoulos, *Quelques renseignements sur l'activité ma-*

μύηση ενός έμπορου στον τεκτονισμό. ¹Ανεξάρτητα όμως με την εξακρίδωση του τόπου της μύησης του, ή παρουσία και άλλων τεκτόνων στα Γιάννενα ² και ή παράλληλη «μυστική» πνευματική κίνηση που σημειώνεται στην πόλη αυτή ³ κοντά στην άλλη πνευματική της άνθηση, τοποθετούν τον τεκτονισμό του Καραγιάννη σ' ένα έντελώς φυσικό πλαίσιο.

Η συμμετοχή του στη Φιλική είναι ένα πρόβλημα με ιδιαίτερη σημασία. Το όνομά του δεν περιέχεται στους καταλόγους των Φιλικών ⁴ ούτε αναφέρεται από καμιά άλλη γνωστή πηγή. Θα ήταν πράγματι μια ιδιάζουσα σύμπτωση να μην είναι φιλικός ο άνθρωπος που, όπως ξέρουμε τώρα, βρίσκεται στις ρίζες ακριβώς της Φιλικής Έταιρείας. Η αναφορά της κόρης του Πηνελόπης Γερασίου Κοκκίνου χωρίς να είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική, παρέχει τα ζητούμενα θετικά στοιχεία: «Ο μακαρίτης πατήρ μου Παναγιωτάκης Καραγιάννης, εκ Τριπόλεως της Πελοποννήσου, υπήρξε, Κύριοι, εις των πρώτων Ιερέων της Φιλικής Έταιρείας, ως εκ του έγκλειστου υπ' αριθ. 1 διπλώματος κατακρίνεται...». Και παρακάτω, στο σημείο που απαριθμεί όσα έγγραφα συνυποβάλλει με την αναφορά της, γράφει: «Άρ. 1.— Δίπλωμα της Φιλικής Έταιρείας δι' εϋ όνομάζεται Ιερεύς της Φιλικής Έταιρείας μεθ' όλων των εν αὐτῷ συμβόλων, εν πρωτοτύπῳ». Το έγγραφο αυτό λείπει από τον φάκελο κι έτσι χάνουμε όλα τά, πραγματικά, πολύτιμα στοιχεία που περιέχουν τα «εφοδιαστικά Ιερέων» της Φιλικής: τόπο καταγωγής, επάγγελμα, ηλικία, τόπο και χρόνο μύησης και το όνομα του μυητή. Με τη φράση όμως της κόρης του ότι «υπήρξε... εις των πρώτων Ιερέων της Φιλικής Έταιρείας», νομίζω ότι κατέχουμε

connique des freres Ypsilanti, «Εραμιστής», 2 (1964), σσ. 33-39.

1. Το 1822 συναντώ σέ έγγραφα υπογραφές του Ι. Κωλέττη με τεκτονικά σύμβολα (βλ. ΓΑΚ, Γπ. Έσωτ. φ 1, 30 Μαρτ. 1822, κ.ά.). Νομίζω ότι ο Κωλέττης ήταν τέκτονας προεπαναστατικά. Είναι φυσικότερο να είχε μυηθεί πριν από το '21 στα Γιάννενα, ή και ακόμη παλιότερα στην Ιταλία, παρά κατά την εξαιρετικά ανώμαλη περίοδο από την κήρυξη της επανάστασης ως τις αρχές του 1822. Δεν είναι άσχετο το γεγονός ότι τεκτονική στοά στην επαναστατημένη Ελλάδα, όπως γνωρίζουμε από πρόσφατες μελέτες, ιδρύθηκε μόλις το

1.26⁵ πρβλ. Στ. Σκοπετέα, *Μυστικές Έταιρείες κατά την Έλληνικήν Επανάστασιν*, «Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά», Β' (1958), σ. 294 και Παν. Γ. Κρητικοῦ, *Έλληνικαί τεκτονικαί Στοαί κατά την Έλληνικήν Επανάστασιν*, «Τεκτονικόν Δελτίον», τεύχ. 54, 55 (1963), σ. 14 του αντύπου.

2. Σημειώνω τη χαρακτηριστική παρουσία του αλχημιστή Σέργιου στα Γιάννενα.

3. Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Έλληνικής Επανάστασως*, τ. Α' (1859), σσ. 387-416 και Βαλέριου Μέξα, *Οί Φιλικοί*, Αθήνα 1957.

μιά ένδειξη δικαιοσύνης στο συνημμένο έφοδιαστικό, για την πρώιμη μνήσή του. Στη συνέχεια της ίδιας αναφοράς γίνεται λόγος για μια εξαιρετικής σπουδαιότητας αποστολή του Καραγιάννη: «Πλήρης ένθουσιασμού, έγκρατις πάσας τάς έμπορικές αὐτοῦ επιχειρήσεις... έτρεξεν άμέσως εις Αιτωλοακαρνανίαν, κατόπιν δέ εις Ήπειρον και ήρξατο διαδίδων την ιδέαν της επανάστασεως κατηχών και προσηλυτίζων πάντας τοὺς ἐν Ἰωαννίνοις, Ἀρτη, Πρεβέζη και Κάρελι προύχοντας... ήτοι Ράγκον, Βαρνακιώτην, Βλαχόπουλον, Ὀδυσσεά, Μπαλάσκαν, Ι. Κωλέτην και λοιποὺς στρατιωτικοὺς άρχηγούς, ἐν οἷς και τὸν Ἀρτης Πορφύριον και αὐτὸν τὸν παρὰ τῷ Ἀλῇ Πασᾷ διάσημον Νοῦτσον, περιφρονηών και εις οὐδέν λογιζόμενος ὅποιον μέγα διέτρεχε κίνδυνον, τοιαῦτα πράττων και ενεργών πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ σκληροτέρου τῶν τυράνων Ἀλῇ Πασᾷ». Ἡ αποστολή αὐτή τοῦ Καραγιάννη επαληθεύεται και ἀπὸ πιστοποιητικό¹ για τή δράση του πού υπογράφουν οἱ Ν. Μαυρομμάτης, Δ. Σοφιανός, Ἀθ. Λιδωρίκης, Π. Μοναστηριώτης, Π. Ράγκος. Οἱ άγωνιστές αὐτοὶ δεβαιώνουν ὅτι: «ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων και σπουδαιότερων μελῶν της Φιλικῆς Ἐταιρείας και ὅτι ἀπὸ τοῦ έτους 1820 μεταδᾷς εις Ήπειρον μετά πολλοῦ ζήλου» έφερε σέ πέρας την αποστολή πού τοῦ ανατέθηκε. Σέ αναφορά² της άλλης κόρης του Βασιλικῆς βρίσκουμε κι άλλες πληροφορίες για την ίδια αποστολή: «Ὁ πατήρ μου .. ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων αποστόλων της Φιλικῆς Ἐταιρείας ὡς έμφαίνεται ἐκ τοῦ έγκλειστου αποδεικτικοῦ της 25 Δεκεμβρίου 1820 της ἐν Σπέτσαις Φιλικῆς Ἐταιρείας...». Ἀν τὸ «ἀποδεικτικό» αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ «έφοδιαστικὸν ιερέως», για τὸ ὅποιο μιλάει ή κόρη του Πηνελόπη, πρέπει νά εἶναι τὸ έγγραφο πού τοῦ αναθέτει την αποστολή στην Ήπειρο. Ἡ ήμερομηνία εἶναι εὐνοϊκή για μιὰ τέτοια ὑπόθεση. Τίς μέρες αὐτές τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1820 βρίσκεται στίς Σπέτσες ὁ Παπαφλέσας. Ἐκεῖ, με την ιδιότητα τοῦ «άντιπροσώπου τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου της Ἀρχῆς», ἀπονέμει βαθμούς στρατιωτικούς³, αναθέτει αποστολές και γενικά κάνει κάθε οργανωτική ενέργεια πού απαιτεῖ ή στιγμή και επιβάλλει ή επαναστατική τακτική της Φιλικῆς.

1. ΑΑ/ΕΒΕ, φακ. Π. Καραγιάννη.

2. ἔ.ά.

3. Στίς 23 Δεκ. 1820 διορίζει Ναύαρχο τοῦ στόλου τῶν Σπετσῶν τὸν Νικόλαο Γκίκα Μπόταση. Τὸ έγγραφο (Ἀρχεῖο Ρήγα Παλαμήδη, ΓΑΚ, Ἀρχ. Βλαχογιάννη φ. 250), εκδόθηκε ἀπὸ τὸν Στ. Σκοπετά, Ἀνέκδοτοι Ἐπιστολαὶ τοῦ

Γρηγορίου Δικαίου, ἔφ. «Ἠχώ της Μεσσηνίας», ἀρ. φ. 54 (Ἀθήνα, 3 Ἰουνίου 1950) και ἀπὸ τὸν Μ. Η. Φερέτο, Ὁ Παπαφλέσας ὡς προσωρινὸς άρχηγός της επαναστάσεως διορίζει άρχιναύαρχο, ἔφ. «Μεσσηνιακὰ Νέα» ἀρ. φ. 97 (Ἀθήνα, 13 Ἰουλίου 1961).

Τὸ ἔγγραφο τῆς «25 Δεκεμβρίου 1820 τῆς ἐν Σπέτσαις Φιλικῆς Ἑταιρείας» νομίζω ὅτι εἶναι ἔγγραφο τοῦ Παπαφλέσσα, μὲ τὸ ὁποῖο ἀναθέτει στὸν Καραγιάννη τὴν παραπάνω ἀποστολὴ στὴν Ἡπειρο.

Ἀπὸ τὶς τελευταῖες αὐτὲς πληροφορίες φαίνεται, ἢ ὅτι ὁ Καραγιάννης ἦταν ἐγκαταστημένος στὰ 1820 στὶς Σπέτσες ἢ ὅτι βρέθηκε ἐκεῖ σὰν ταξιδιώτης. Ἡ ἀποστολὴ του στὴν Ἡπειρο ἐπιβεβαιώνει ἄλλη μιὰ φορὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ καὶ τὸν κύκλο του, καὶ τὶς ἐπαφές του μὲ ἡγετικά στοιχεῖα ὄλου τοῦ Ἡπειρωτικοῦ χώρου. Ἡ δυνατότητα κινήσεων πού εἶχε, καὶ πού θὰ θάρυνε βέβαια στὴν ἐκλογὴ του γιὰ τὴν ἀποστολὴ αὐτή, δείχνει ἀκόμη τὴν ἐξοικειωσὴ του μὲ τὰ πρόσωπα καὶ τὶς καταστάσεις πού ἐπικρατοῦσαν στὴν περιοχὴ ἐκεῖνη καὶ τὸ ἀνάλογο κύρος του.

Ἡ δράση του στὴν ἐπανάσταση εἶναι εὐκολώτερο νὰ ἐξακριβωθεῖ. Μὲ ἀφετηρία τὴν ἐνδειξὴ ὅτι ὑπηρέτησε σὲ θέσεις ἐπάρχου στὴ διάρκεια τοῦ Ἀγώνα, ἔκανα μιὰ ἔρευνα στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, στοὺς φακέλους τοῦ Ὑπουργείου Ἑσωτερικῶν κυρίως, ὅπου πράγματι σώζονται πολλὰ ὑπηρεσιακὰ τοῦ ἔγγραφου. Διορισμοὶ καὶ παύσεις ἀπὸ τὶς θέσεις ὅπου ὑπηρέτησε, ἀναφορὲς πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο, διαταγὲς τοῦ Ὑπουργείου πρὸς αὐτόν, μᾶς δίνουν ἓνα ἐκπνευστικὸ διὰγράμμα τῆς ζωῆς του σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια.

Γιὰ ὅλο τὸ 1821 καὶ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1822 δὲν ἔχουμε εἰδήσεις του¹. Πῶς ἐργάστηκε γιὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς Ἐπανάστασης στὴν Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ Ἡπειρο καὶ τότε ἔφυγε ἀπὸ τὰ μέρη ἐκεῖνα γιὰ νὰ γυρίσει στὴν Πελοπόννησο, δὲν εἶναι γνωστό. Τὶς πρώτες μέρες τοῦ Μαΐου 1822 σημειώνεται ἡ παρουσία του στὴν Κόρινθο πού εἶναι ἡ προσωρινὴ ἐδρὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος. Στὶς 5 ἢ 6 Μαΐου ἔχει διοριστεῖ κιάλας Ἀντέπαρχος Σίφνου καὶ Σερίφου, «στερεῖται

1. Εἶναι φυσικὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ νὰ βρίσκεται στὴν περιοχὴ τῆς ἀποστολῆς του, Αἰτωλοακαρνανία - Ἡπειρο, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ γιὰ τὴν Φιλικὴ τὴ δεύτερη μετὰ τὴν Πελοπόννησο σημαντικὴ γεωγραφικὴ ἐνότητα. Στὴν ἴδια περιοχὴ τὸ Μάρτη τοῦ 1821 στέλνει ἡ Φιλικὴ ἓναν ἄλλον «ἀπόστολο», τὸν Γεώργιο Πράσινο, μαζί μὲ τὸν Χριστόφορο Παρραϊβό² ὁ τελευταῖος ἔχει εἰδικὴ καὶ μεγάλῃ ἀποστολὴ, τὴν Ἐπανάστασιν στὸ Σούλι. (Γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ

Πράσινου βλ. Β. Π. Παναγιωτόπουλου, *Ἡ προκήρυξις τῆς Μεσσηνιακῆς Γερονσίας πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Αὐλὰς*, «Δ.Ι.Ε.Ε.», 12 (1958), σσ. 137-150). Μὲ τὴ συσχέτιση τῶν δύο ἀποστολῶν Καραγιάννη - Πράσινο γίνονται σαφέστερα τὰ σχέδια καὶ οἱ ἀνάλογες δραστηριότητες τῶν Φιλικῶν στὴν Αἰτωλοακαρνανία - Ἡπειρο. Ὁ συνωμοτικὸς χαρακτήρας τῆς ἀποστολῆς τοῦ Καραγιάννη νομίζω ὅτι δικαιολογεῖ τὴν ἐλλειψη σχετικῶν πληροφοριῶν.

ἔχον ἀπέναντον. ἡμεῖς μὲν ἴσμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ
αὐτῆς ἐστὶν ἀρχαία ἐκ ἀρχαίων 1913: —
Εἰς τὴν ἀρχαίαν

Τὴν ἀρχαίαν —
Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ —
Παναγιωτὸς Παναγιωτόπουλος

σαταράβω ὅθεν ἡ Διοίκσις διορίσκει
ἐν Ναυαγίᾳ. ὁ ἑσάρχος Σίβρου, Μιθου,
καὶ Κριμίου.
ἔν 19: Σεπτεμβρίου 1824.
Παναγιωτὸς Παναγιωτόπουλος

ὁ ἑσάρχος Σίβρου, Μιθου, καὶ Κριμίου
ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκ ἀρχαίων 1818

ἡ ἀρχαία ἀρχαία

ἡ ἀρχαία ἀρχαία

ἡ ἀρχαία ἀρχαία

ἡ ἀρχαία ἀρχαία

ἡ ἀρχαία ἀρχαία ἀρχαία. ὁ ἑσάρχος Σίβρου, Μιθου, καὶ Κριμίου
ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκ ἀρχαίων 1826.
ἡ ἀρχαία ἀρχαία

δμως έντελώς χρημάτων» και τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἑσωτερικῶν, μὲ ἔγγραφό του πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν, ζητάει νὰ τοῦ δοθεῖ προκαταβολὴ τοῦ μισθοῦ του «διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ὑπάγῃ ὁμοῦ μὲ τοὺς λοιποὺς ὁποῦ σήμερον κινουῦν»¹.

Ἡ σημασία τῆς πληροφορίας αὐτῆς εἶναι φανερή. Δείχνει ὅ,τι ἀκριβῶς, μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ἐκθέτανε οἱ κόρες του στὶς ἀναφορὰς τοὺς πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ τῶν ἐκδουλεύσεων: «πλήρης ἐνθουσιασμοῦ, ἐγκαταλιπὼν πάσας τὰς ἐμπορικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις, ἔτρεξεν ἀμέσως κλπ.»². Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποστολὴν στὴν Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ Ἡπειρο ἔχει οἰκονομικὰ καταστραφεῖ. Ἡ ὑπαλληλοποίηση εἶναι ἡ μόνη λύση ποὺ μπορούσε νὰ τὸν βοηθήσῃ ἀποτελεσματικὰ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπηρεσίαι ποὺ εἶναι ἱκανοὶ νὰ προσφέρει ἔχουν κάποια ζήτησι. Ἡ κρατικὴ μηχανὴ ποὺ πάει νὰ συγκροτηθεῖ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐπ'ἀνδρῶν καὶ ὁ Καραγιάννης βρίσκει μιὰ θέσιν Ἀντεπάρχου στὴ Σίφνῳ. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν Κωλέττης, γνῶριμος καὶ φίλος του ἴσως ἀπὸ τὰ Γιάννενα, δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄσχετος μὲ τὸ διορισμὸν του.

Πότε ἀκριβῶς ἔφθασε στὴ θέσιν του, στὴ Σίφνῳ, δὲν εἶναι γνωστόν. Ἐκεῖ πάντως ἔμεινε ὥς τὴν 1 Μαΐου 1823³, ὁπότε ξαναγύρισε στὴν Πελοπόννησο. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς Β' Ἐθνικῆς Συνέλευσης καὶ τὸ ταξίδι του, νομίζω, σχετίζεται μ' αὐτή.

Στὶς 10 Μαΐου 1823 βρίσκεται στὴν Τριπολιτσά, τὴν ἰδιαίτερην πατρίδα του, ὅπου μὲ διαταγὴ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ διορίζεται⁴ ἐπὶ κεφαλῆς μιᾶς ἰδιοτύτης ἐπιτροπῆς, μὲ ἀποστολὴν τῇ διενέργειαν νέων ἐκλογῶν στὴν πόλιν καὶ τὰ γειτονικὰ χωριά γιὰ τὴν ἀνάδειξιν παραστάτην στὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση, μετὰ τὴν ἀμφισβήτησιν ἀπὸ τὸν Ρήγα Παλαμήδην τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γ. Βάρβογλη. Μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ ἀσχολήθηκε δύο-τρεῖς μόνο μέρες χωρὶς θετικὰ ἀποτελέσματα ἐξ αἰτίας τῆς ἐξαψης τῶν παθῶν καὶ τῶν ἀντιθέσεων ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν Τριπολιτσά. Ἀπειλές, ξυλοδαρμοὶ καὶ ὅσες ἄλλες σχετικὰς ἐκδηλώσεις μᾶς εἶναι

1. ΓΑΚ, Ἀρχ. Βλαχογιάννη, Ὑπ. Ἑσωτερικῶν, φ. 50. Σχέδιο ἐγγράφου ἀχρονολόγητο, τοποθετημένον σὸ τέλος τοῦ φακέλου. Ἀπὸ τὸν ἀριθμ. πρωτοκόλλου 475 μπορεῖ νὰ μνηολογηθεῖ στὶς 5 ἢ 6 Μαΐου, ἐπειδὴ στὸν ἴδιον φάκελον ὑπάρχει ἐγγράφον μὲ ἀριθμ. πρωτοκόλλου 474 τῆς 5 Μαΐου καὶ ἄλλο μὲ ἀριθμ. 477 τῆς 6 Μαΐου.

2. Βλ. ἐπίμετρο ἀρ. 3.

3. ΓΑΚ, Ὑπ. Ἑσωτ. φ. 47. Στὸν φάκελον αὐτὸν ὑπάρχει δεσμίδα ἐγγράφων συνημμένων σὲ ἐγγράφον τῆς 27 Ὀκτωβρ. 1824, σχετικῶν μὲ τὴν ὑπηρεσίαν του στὴ Σίφνῳ. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ βρίσκεται λογαριασμὸς τῆς μισθοδοσίας του ἀπὸ 8 Ὀκτωβρίου 1822 μέχρι 1 Μαΐου 1823, ἡμέρα «ὁποῦ ἀναχωρεῖ διὰ τὴν ὑπερτάτην Διοίκησιν».

4. ΓΑΚ, Ὑπ. Ἑσωτ. φ. 9.

γνωστές από τή διενέργεια έκλογών στα κατοπινά χρόνια, καταγγέλλονται από τα έγγραφα τής υπόθεσης αυτής. Στις 12 Μαΐου 1823¹ ο Καραγιάννης ζητάει από το Υπουργείο των Έσωτερικών τήν τιμωρία εκείνων που έκακοποίησαν ένα μέλος τής έπιτροπής του, ή οποια μετά το έπεισόδιο αυτό, δέν φαίνεται να συνέχισε τις έργασίες της.

Στο μεταξύ έχει ψηφισθεί ο νέος νόμος που καταργεί τις Άντεπαρχίες κάνοντας τις περισσότερες απ' αυτές Έπαρχίες². Ο Καραγιάννης διορίζεται στις 25 Μαΐου 1823 Έπαρχος τής Έπαρχίας «Σίφνου, Μήλου και Κιμήλου»³. Τυπικά τή θέση αυτή τήν κράτησε ως τον Δεκέμβρη του 1824, ουσιαστικά όμως στην έδρα του έμεινε μόνον ως τα τέλη του Μάη. Στις 9 Ιουνίου⁴ τον βρίσκουμε στο Ναύπλιο να ζητάει από τήν Κυβέρνηση τους μισθούς του, ενώ στις 18 Ιουλίου⁵ το Έκτελεστικό με έγγραφό του προς το Υπουργείο Έσωτερικών δίνει διαταγή να επιστρέψει ο Έπαρχος στη θέση του. Όπως φαίνεται όμως, ο Καραγιάννης δέν ξαναπήγε στη Σίφνο. Από τα έγγραφα τής περιόδου αυτής θγαίνει ότι ή ύπηρεσία του εκεί δέν ήταν άμαλή. Οι «πρόξενοι» είναι το κύριο έμπόδιο στο έργο του. Σειρά όλόκληρη έγγραφων υπάρχει σχετική με τήν αντιδικία του προς τον «υποκόνοσολο» Άγγλίας» Ιωάννη Μπάο και τον γιό του Κωνσταντίνο, και τον «υποκόνοσολο Γαλλίας» Νικόλαο Μάτζα⁶, οι όποιοι σαν ύπήκοοι ξένων κρατών άρνούνται να πληρώσουν φόρους και γενικότερα να συμμορφωθούν με τήν Έλληνική νομοθεσία, παίρνουν όμως μέρος στα κοινά σαν να είναι πολίτες Έλληνες. Η έριδά του με τον Μπάο πήρε διαστάσεις και ή λύση της άνατέθηκε σε δικαστική έπιτροπή⁷ με μέλη τον Γεώργιο Γεννάδιο, Κωνστ. Ράδο και Στ. Κ. Γαλάτη⁸. Η άπόφαση τής έπιτροπής ήταν καταδικαστική για τον Μπάο και άθωωτική για τον Καραγιάννη. Στο διάστημα αυτό ούτε παραιτήθηκε έπίσημα ούτε ή Κυβέρνηση διόρισε αντικαταστάτη του. Τήν ίδια έποχή στο Ναύπλιο του άνατέθηκαν καθήκοντα μέλους δικαστικών έπιτροπών⁹.

1. ΓΑΚ, έ.ά.

2. Ά. Μάμουκα, *Τα κατά τήν Άναγέννησιν...*, τ. Γ', σ. 62-68· πρβλ. και Ίακ. Βισβίτζη, έ.ά., σ. 246.

3. ΓΑΚ, Ύπ. Έσωτ. φ. 11.

4. ΓΑΚ, Ύπ. Έσωτ. φ. 33.

5. ΓΑΚ, Ύπ. Έσωτ. φ. 36.

6. ΓΑΚ, Έκτ. φ. 8 (1824 Μαΐου 21, Άργος, έγγραφο Βουλευτικού προς Έκτελεστικό κ.ά. συνημμένα).

7. Για το θεσμό των δικαστικών έπιτροπών στην διάρκεια του Άγώνα βλ. Ίακ. Βισβίτζη, έ.ά., σ. 38-40.

8. ΓΑΚ, Ύπ. Έσωτ. φ. 47 (1824 Οκτ. 29, Ναύπλιο. Ύπ. Έσωτερικών προς Έκτελεστικό).

9. ΓΑΚ, Έκτ. φ. 13 (1824 Ιουλ. 9 Υπόθεση Άθ. Βαφειοπούλου), Έσωτ. φ. 38 (1824, Αύγ. 2).

Στις 18 Δεκεμβρίου 1824 με διαταγή του Έκτελεστικού διορίζεται Έπαρχος Πύργου. Καί στη νέα του θέση ο Καραγιάννης αποδείχτηκε ένας δραστήριος έπαρχος, όπως φαίνεται από την πυκνή αλληλογραφία του με το Υπουργείο Έσωτερικών, σχετικά με θέματα της αρμοδιότητάς του. Η οικονομική του κατάσταση όμως και τώρα δεν είναι καλύτερη από πριν. Έτσι την 1 Αυγούστου 1825 παραιτείται, επειδή δεν έχει χρήματα για να ανταποκριθεί «ἐξ ιδίων» στις ανάγκες του Έπαρχείου¹. Το Έκτελεστικό αποδέχτηκε την παραίτησή του στις 12 Αυγούστου². Από ένα έγγραφο με ημερομηνία 2 Σεπτεμβρίου 1825³ του Λυκούργου Κρεσενίτη ο οποίος ζητάει το διορισμό νέου έπαρχου μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Καραγιάννης έφυγε από τον Πύργο άμέσως μετά την αποδοχή της παραίτησής του. Αυτό είναι και το τέλος της σταδιοδρομίας του σαν έπαρχου.

Θά χρειαστεί να περάσει περισσότερο από ένας χρόνος για να τον συναντήσουμε πάλι. Η σιωπή αυτή δεν πρέπει να είναι άσχετη με την κατάσταση που δημιουργήθηκε στην Πελοπόννησο εξ αίτίας του Ίμπραήμ. Αλλά και η ύγεια του Καραγιάννη είναι κλονισμένη, όπως φαίνεται από πολλές μνείες στα έγγραφα του. Χωρίς να ξέρουμε αν μετακινήθηκε καθόλου από την Πελοπόννησο, στις 11 Οκτωβρίου 1826 εκλέγεται πληρεξούσιος των κατοίκων της Βόνιτσας στην Γ' Εθνική Συνέλευση. Το σχετικό έγγραφο δεν υπάρχει στον φάκελό του, περιγράφεται όμως σαν συνημμένο, «έν πρωτοτύπῳ» μάλιστα, στην αναφορά της κόρης του⁴. Δεν γνωρίζουμε τις συνθήκες της εκλογής αυτής. Είναι όμως φανερό ότι έχουμε μια ακόμη ένδειξη για τους δεσμούς του με την περιοχή. Με βάση τους καταλόγους των μελών της Γ' Εθνικής Συνέλευσης, όπως είναι δημοσιευμένοι στο Μάμουκα⁵, δεν φαίνεται να έλαβε μέρος. Άλλωστε την 1 Νοεμβρίου 1826 τον βρίσκουμε στη Σύρο να δανείζεται από τον έμπορο Ίάκωβο Μαρσάν 214¹/₂ γρόσια και να υπογράφει το σχετικό χρεωστικό όμολογο⁶. Από τότε ακριβώς βρίσκεται στη Σύρο δεν μπόρεσα να εξακριβώσω. Μπορεί να ήταν εκεί πολύ πριν από τις 11 Οκτωβρίου 1826, αν η εκλογή του σαν παραστάτη της Βόνιτσας έγινε χωρίς δικές του ενέργειες· αλλιώς η ημερομηνία αυτή αποτελεί όριο post quem της μετάθυσής του εκεί. Την 1 Απριλίου 1827 έχουμε την τελευταία ένδειξη της διαμονής του στη

1. ΓΑΚ, Έσωτ. φ. 73.

2. ΓΑΚ, έ.ά.

3. ΓΑΚ, έ.ά.

4. ΑΑ/ΕΒΕ, φακ. Παν. Καραγιάννη.

5. Α. Μάμουκα, έ.ά. τ. Η' passim.

6. ΓΑΚ, Υπ. Έσωτ. φ. 92 (1827

Ίουν. 3, Πόρος), όπου τα χρεωστικά όμολογα σε αντίγραφο.

Σύρο. Ὑπογράφει ἄλλο χρεωστικὸ δόμολογο γιὰ 230 γρόσια ποὺ δανείσθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο ἔμπορο¹. Ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω, δὲν μπορεῖ νὰ ἔμεινε πολλὲς μέρες ἀκόμη στὴ Σύρο.

Ἀπὸ ἓνα πιστοποιητικὸ τῆς Δημογεροντίας Ἑρμούπολεως μὲ ἡμερομηνία 21 Φεβρουαρίου 1827 μαθαίνουμε ὅτι «ὁ κύριος Παναγιωτάκης Καραγιάννης, διορισθεὶς παρὰ τῆς Σεβαστῆς Διευθυντικῆς τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ἐπιτροπῆς² διὰ νὰ ἐνεργῇ ἐπιτροπικῶς τὰ χρεῖα τῆς, ἐπλήρωσεν αὐτὰ ἐντίμως»³. Δὲν ξέρουμε ὅμως οὔτε πότε διορίστηκε στὴ νέα του θέση οὔτε ποιά ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀποστολὴ του.

Μετὰ τὴν 1 Ἀπριλίου πρέπει νὰ ἔφυγε γιὰ τὴν Πελοπόννησο. Στὴν Τροιζήνα συνεχίζει τίς ἐργασίες τῆς ἡ Γ' Ἑθνικῆ Συνέλευση. Δὲν ξέρω ἂν πῆγε ἐκεῖ σὰν παραστάτης τῆς Βόνιτσας, ἰδιότητα τὴν ὁποία δὲν εἶχε χρησιμοποιήσει ὡς τότε. Ἡ κόρη του στὴν ἀναφορὰ τῆς, ἀπηχώντας προφανῶς οἰκογενειακὴ παράδοση, μᾶς δίνει μιὰ μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν τελευταία ἡμέρα τῆς ζωῆς του, μαρτυρία χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν εὐαισθησία καὶ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ ἀνθρώπου. Βασισμένη στὸ ἔγγραφο ἐκλογῆς του σὰν παραστάτη τῆς Βόνιτσας, νομίζει ὅτι μὲ τὴν ἰδιότητα αὐτὴ δρισκόταν στὴν Τροιζήνα, ὅπου «μόλις ἤκουσε τὸν θάνατον τοῦ ἀοιδίμου Καραϊσκάκη, προσβληθεὶς ὑπὸ ἀποπληξίας ἀπέθανε ...»⁴.

Ὁ θάνατος τοῦ Καραϊσκάκη (22 πρὸς 23 Ἀπριλίου 1827) πρέπει νὰ κοινοποιήθηκε, στὴν Τροιζήνα στίς 23 ἢ τὸ πολὺ στίς 24 Ἀπριλίου⁵. Στίς 28 Ἀπριλίου ὁ θάνατος τοῦ Καραγιάννη ἔχει γίῃναι γνωστὸς στὴ Σύρο καὶ ὁ Ἰάκωβος Μαρσὰν στέλνει ἀμέσως ἀντιπρόσωπό του γιὰ νὰ διεκδικήσει ἀπὸ τοὺς κληρονόμους του τὰ χρήματα ποὺ τοῦ εἶχε δανείσει. Μάταια ὅμως γιατί, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μιὰ σειρὰ ἐγγράφων ποὺ σώθηκαν γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ἔξω ἀπὸ λίγα ροῦχα ποὺ εἶχε ἀφήσει στὴ Σύρο, δὲν βρέθηκε τίποτ' ἄλλο γιὰ νὰ ἐκανοποιηθεῖ ὁ δανειστής⁶.

Τὸ τέλος τοῦ Καραγιάννη χαρακτηρίζει, νομίζω, ἔντονα τὴν ἴδια τὴ

1. ΓΑΚ, ἔ.α.

2. Γιὰ τὸ ἔργο τῆς «Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Αἰγαίου Πελάγους» βλ. Ἄν. Δ. Λιγνάδη, *Ἑρᾶνοι, δάνεια, εἰσφοραί, δασμοὶ κατὰ τὸ 1826 εἰς τὸ Αἶγαϊον*, «Νέον Ἀθηναῖον» 3 (1958-1960) σ. 71.

3. ΑΑ/ΕΒΕ, φακ. Π. Καραγιάννη.

4. ΑΑ/ΕΒΕ ἔ. α.

5. Πρὸλ. Ἀ. Μάμουκα, ἔ.α., τ. Η' σ. 72-73.

6. ΓΑΚ, Ὑπ. Ἐσωτ. φ. 92 (1827 Ἰουν. 4, Πόρος. Ἡ Γραμματεία Ἐσωτερικῶν πρὸς τὴν Δημογεροντίαν Σύρου) καὶ Ὑπ. Ἐσωτ. φ. 95 (1827 Ἰουν. 28, Ἑρμούπολη, Δημογεροντία πρὸς Γραμματεία Ἐσωτερικῶν).

ζωή του. Είναι ένας έμπορος, χωρίς μεγάλη οικονομική επιφάνεια, πού μετακινείται από τόπο σέ τόπο χωρίς νά μπορεί νά ριζώσει οριστικά κάπου, πού όταν δέν έχει χρήματα νά έμπορευθεί ο ίδιος προσφέρει υπηρεσίες σέ άλλους, σάν γραμματικός, σάν συνεταῖρος (μέ συμμετοχή τήν εργασία του), σάν αἱρετοκριτής. Κάτι σάν τόν Σκουφά, τόν Τσακάλωφ, τόν Ξάνθο: αὐτός ο τύπος τοῦ έμπορου πού ή συνηθέστερη λέξη πού τόν ακολουθεῖ είναι «χρεωκοπημένος». Ένας χαρακτηρισμός άλλωστε πού έρμηνεύει τήν τοποθέτησή του στήν πρωτοπορία τῆς τάξης του καί τήν επαναστατικότητα του. Ἀπό νωρίς φιλελεύθερος, βρίσκει καταφύγιο στόν τεκτονισμό καί αργότερα στή Φιλική Ἑταιρεία, ακολουθώντας έναν έντελώς φυσιολογικό δρόμο από τόν γενικό έταιρισμό, ὅπως εκφράζεται μέ τόν τεκτονισμό, πρὸς τόν έταιρισμό μέ τούς συγκεκριμένους στόχους (έθνικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς) ὅπως είναι ο έταιρισμός τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας· κάτι πού αποτελεί κοινὸ τόπο γιά τούς διαφωτισμένους ανθρώπους τῆς εποχῆς του σ' ὅσες χώρες αντιμετώπιζαν προβλήματα ανάλογα μέ εκείνα τοῦ τουρκοκρατούμενου Ἑλληνισμού.

B. II. Παναγιωτόπουλος

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

1.

[Ἀρχεῖο Ἰονίου Γερουσίας, Κέρκυρα, φακ. 10. Παν. Καραγιάννης πρὸς Ἀθῆλον. 1805, Ἀπριλίου 21, Πρέβεζα].

Προσκυνῶ.

Ἀμετρες καί καθημερινές φροντίδες δέν μοῦ ἔδωσαν ἄδειαν εἰς τόσον διάστημα καιροῦ τῆς γνωρίσεώς μας, νά σᾶς προσφέρω τούς δουλικούς μου προσκυνισμούς καί ζητῶ τὸ συμπάθειο. Τώρα δέν λείπω νά σᾶς τούς προσφέρω καί ἀνταμῶς μέ αὐτοὺς νά σᾶς ἐνοχλήσω καί διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Φώτη Κεσινίρη, ἡ ὁποία ὡς μοῦ γράφει ο σιὸρ Νάνος Μαργαρίτης σᾶς εἶναι γνωστή. Ἴδετε τί πράξεις ὅπου ἐμεταχειρίστηκαν ἐναντίον εἰς τὸ δεκρέτο τοῦ ἐξοχωτάτου Σενάτου, ἴδετε τέλος πάντων τὴν βαρβαρότητα ὅπου ἐπραξεν ὁ σιὸρ Κεσινίρης ἐναντίον τοῦ προκουρατόρου μου. Ἐγὼ δέν ἤξέρω μέ τί τρόπον πρέπει νά φερθῶ. Γράφω καί εἰς τὸ ἐξοχώτατον Σενάτον τὰ παραπονέματά μου καί ἀφήνω τὴν ἐξοχότη σας (ὅπου δίχως

χρέος γνωρίζω πὼς με ἀγαπᾶτε) νὰ λάβῃ τὴν ἐπιμέλειαν εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. Προσμένοντας κάθε προσταγὴν σας, διὰ μέσου τοῦ σιῶρ Νάνου Μαργαρίτη ὁποῦ με ὄλην τὴν προθυμίαν θέλει τὴν ἐκτελέσω καὶ με ὄλον τὸ βαθὺ σέβας μένω.

Δοῦλος σας ὑποκλινῆς
Παναγιώτης Καραϊωάννης

1805 Ἀπριλίου 21, Πρέβεζα.

Ἀπὸ τὸν σιῶρ Νάνο Μαργαρίτη λάβετε σημεῖον τῆς δουλικῆς μου ἀγάπης.

2.

[Ἀρχαιοφυλακεῖο Λευκάδας. Filza lettere confinazione del Governo di Santa Maura, dal 24 Giugno 1810 al 10 Settembre 1817. Δ. Στάμος καὶ Π. Καραγιάννης πρὸς τὸν Πρύτανι Λευκάδας. 1813, Αὐγούστου 20, Μαγιστράτο (=ὕγειονομεῖο) Λευκάδας].

Ἐξοχώτατε.

Ἡμεῖς ἤλθομεν ἐχθὲς ἐδῶ με προσταγὴν τοῦ ὑψηλοτάτου Βεζῆρ Ἀλῆ Πασᾶ ἐφέντη μας, διωρισμένοι διὰ κριτὲς τοῦ Μόστρα, ὁποῦ ἐνωμένοι με ἐκείνους τοῦ Κομενιώτη, νὰ ἀποφασίσωμεν τὴν διαφορὰν τους. Εὐθὺς ἐδώσαμεν εἶδῃσιν τοῦ ἐκλαμπροτάτου σιῶρ Μαγγιὸρ Ἀράτα, ὁ ὁποῖος ἤλθεν καὶ ἔλαβεν κόπιαν μεταγλωττισμένην ἀπὸ τὴν προσταγὴν μας καὶ ἔως ὥρας δὲν ἔχομεν καμίαν ἀπόκρισιν διὰ νὰ βάλωμεν εἰς πρᾶξιν τὴν προσταγὴν μας καὶ ἐπειδὴ ὁ καιρὸς δὲν μᾶς συγχωρεῖ ἀναβολὴν παρακαλοῦμεν τὴν ἐξοχότητά Της ὁποῦ εἰς τὸ σήμερον νὰ ἔχωμεν ἀπόκρισιν. Μένομεν με ὄλον τὸ βαθὺ Σέβας.

Αὐγούστου 20, ἀπὸ Μαγιστράτο τῆς Ἀγίας Μαύρας, 1813

Εἰς τὰς προσταγὰς
τῆς ἐξοχότητός Της
Δημήτριος Στάμος
Παναγιώτης Καραϊωάννης

3.

[Ἀρχ. Ἀγωνιστῶν Ε.Β.Ε. φακ. Π. Καραγιάννη. Ἀναφορὰ Πηνελόπης Γερασίμου Κοκκίνου. 1865, Ἰουνίου 2, Ἀθήνα].

Πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ Ἀγῶνος Ἐπιτροπὴν.

Ὁ μακαρίτης πατήρ μου Παναγιωτάκης Καραγιάννης, ἐκ Τριπόλεως τῆς Πελοποννήσου, ὑπῆρξε, Κύριοι, εἰς τῶν πρώτων ἱερέων

τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὡς ἐκ τοῦ ἐγκλείστου ὑπ' ἀριθ. 1 διπλώματος καταφαίνεται, ὅστις πλήρης ἐνθουσιασμοῦ ἐγκαταλιπὼν πάσας τὰς ἐμπορικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις, ἐξ ὧν μεγάλα καὶ βέβαια ἀνέμενε κέρδη, ἔτρεξεν ἀμέσως εἰς Αἰτωλοακαρνανίαν, κατόπιν δὲ εἰς Ἡπειρον καὶ ἤρξατο διαδίδων τὴν ἰδέαν τῆς Ἐπαναστάσεως, κατηχῶν καὶ προσηλυτίζων πάντας τοὺς ἐν Ἰωαννίνοις, Ἄρτη, Πρεβέζῃ καὶ Κάρεσι προύχοντας τοὺς τότε ὑπάρξαντας ὡς καὶ τινες ἔτι ζῶντας ἦτοι Ράγκον, Βαρνακιώτην, Βλαχόπουλον, Καραϊσκάκην, Γρίβαν, Βότσαρην, Ὀδυσσεά, Μπαλάσκαν, Γ. Κωλέττην καὶ λοιποὺς ἄλλους στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς ἐν οἷς καὶ τὸν Ἄρτης Πορφύριον καὶ αὐτὸν τὸν παρὰ τῷ Ἀλῇ Πασᾷ διάσημον Νοῦτσον, περιφροσῶν καὶ εἰς οὐδὲν λογιζόμενος ὅποιον μέγα διέτρεχε κίνδυνον, τοιαῦτα πράττων καὶ ἐνεργῶν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ σκληροτέρου τῶν τυράννων Ἀλῆ Πασᾶ.

Ἡ Σημαία τέλος τῆς Ἐπαναστάσεως ὑψώθη καὶ οὕτως ἐξεπληρώθη τὸ γλυκὺ αὐτοῦ ὄνειρον. Ἐκτοτε οὐδόλως ἔπαυσεν ὑπηρετῶν τῇ Πατρίδι καὶ ὡς πολιτικὸς καὶ ὡς στρατιωτικὸς καὶ ὡς πληρεξούσιος, ἓνα μόνον ἔχων σκοπόν, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Πατρίδος του καὶ εἰς μόνον τὸ συμφέρον αὐτῆς ἀποβλέπων καὶ ἐξ ἰδίων πάντοτε δαπανῶν καὶ θυσιάζων ὅλην αὐτοῦ τὴν περιουσίαν, ἣν ἐκ τοῦ ἐμπορίου εἶχε σχηματίσει. Τοσοῦτος καὶ τοιοῦτος ἦτον ὁ ἐνθουσιασμός του.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1827 πληρεξούσιος ὢν εἰς τὴν ἐν Τροιζήνι Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ὡς ἐκ τοῦ ἐγκλείστου ἀποδεικτικοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 καταδείκνυνται, μόλις ἤκουσε τὸν θάνατον τοῦ ἀοιδίμου Καραϊσκάκη, προσβληθεὶς ἀμέσως ὑπὸ ἀποπληξίας ἀπέθανεν, ἀφείς τὴν σύζυγον αὐτοῦ μετὰ δύο θυγατέρων ἐστερημένας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτον.

Ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν πενίᾳ καὶ ἐν στερήσει διῆλθεν ἡ δυστυχὴς μήτηρ μου ὅκτῳ ὅλα ἔτη, ὅτε κατὰ τὸ 1835, τυχὼν ἐν Ἀργεῖ, ὅπου διεμένομεν, ὁ νῦν Ταγματάρχης τοῦ Ἰππικοῦ κ. Γεράσιμος Κόκκινος, καὶ θέλων μᾶλλον νὰ εὐεργετήσῃ δυστυχοῦσαν οἰκογένειαν ἀγωνιστοῦ, ἐζήτησε τὴν ὑποφαινομένην, πρωτότοκον θυγατέρα τοῦ μακαρίτου Καραϊωάννη εἰς γάμον, καὶ οὕτως ἀνέλαβε τὴν πατρικὴν φροντίδα τῆς διατροφῆς καὶ διασώσεως ὁλοκλήρου οἰκογενείας.

Ἡ μακαρίτις μήτηρ μου, ἀνηρέχθη τότε εἰς τὸν ἐν Ἀργεῖ Ἐπαρχον κ. Ἀναστάσιον Μαυρομιχάλην, ζητῶσα τὴν ἀνάλογον σύνταξιν τῆς καὶ προικοδότησιν τῶν κορασίων τῆς, ἐσωκλείουσα συνάμ-

μα ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῆς καὶ 13 ἀντίγραφα πιστοποιητικῶν τῶν ἐκδουλεύσεων καὶ θυσιῶν τοῦ μακαρίτου πατρός μου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἐσωκλείστου ἐπισήμου πιστοποιητικοῦ τοῦ Κου Ἐπαρχου. Ἡ Κυβέρνησις ὁμως, παρ' ἐλπίδα, ἀντὶ τὰ ἀπονείμῃ δικαιολογίαν, θέτουσα αὐτὴν εἰς τὸν κατάλογον τῶν πρώτης τάξεως συνταξιούχων, κατὰ λάθος ἐσημειώθη εἰς τὸν τῆς τρίτης, ὡς ἐκ τοῦ ἀπὸ 16 Ὀκτωβρίου ἐγκλείστου ὧδε Β. Διατάγματος καταφαίνεται.

Τὸ μέγιστον τοῦτο ἀδίκημα μὴ ἀνεχομένη ἡ μακαρίτις, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε πανταχοῦ ἐκθέτουσα τὰ δικαιώματά της, ἀναγκασθεῖσα μάλιστα νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα κατὰ τὸ 1841 καὶ ἀναφερθεῖσα μάλιστα πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον Βασιλέα, πρὸς ὃν παρέδωσεν ἐγκλειστικά ἐν τῇ ἀναφορᾷ της καὶ τὰ πρωτότυπα ἀποδεικτικά.

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1842 ἀναγνωρίσασα ἡ Κυβέρνησις τὸ δίκαιον τῶν ἀπαιτήσεων τῆς μητρὸς μου, διὰ μὲν τοῦ ἀπὸ 20 Μαΐου 1842 Β. Διατάγματος, ἐγκλειομένου ὧδε ἐπισήμου αὐτοῦ ἀντιγράφου ὑπ' ἀριθμ. 5, ὥρισε διὰ τὴν νεωτέραν ἀδελφὴν μου Βασιλικήν, ἄγαμον οὖσαν, προικοδότησιν πρώτης τάξεως, κατὰ δὲ τὸ 1857 ἠῦξεν τὴν σύνταξιν τῆς μητρὸς μου εἰς δρ. 80 κατὰ μῆνα, ἀλλ' οὔτε ἡ προικοδότησις τῆς ἀδελφῆς μου ἐπραγματοποιήθη, ἀποθανούσης ἀγάμου κατὰ τὸ ἔτος 1863, οὔτε ἡ μήτηρ μου ἐπρόφθασε νὰ λάβῃ τὴν σύνταξιν ἠῦξημένην, ἀποθανοῦσα καὶ αὐτὴ κατὰ τὸ 1857 ἐκ τοῦ γήρατος καὶ τῆς λύπης καὶ οὕτως ἡ οἰκογένεια ἐνὸς τῶν πρώτων ἀγωνιστῶν, τοῦ πολλαχῶς τὴν πατρίδα ὑπηρετήσαντος καὶ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτῆς καταναλώσαντος, οὐδαμῶς ἔτυχε μέχρι τοῦδε ἐθνικῆς ἀμοιβῆς καὶ περιθάλψεως. Εἰς δὲ τὴν ὑποφαινομένην ἡρνήθησαν καὶ τὴν εἰς ὅλας τὰς ὁρφανὰς τῶν ἀγωνιστῶν δοθεῖσαν προικοδότησιν, διότι ἔτυχον ἔγγαμος, καὶ οὕτως ἐτιμωρήθη καὶ ἡ ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως πρόνοια τοῦ συζύγου μου, εἰς ἣν ὀφείλεται ἡ σωτηρία δλοκλήρου τῆς οἰκογενείας μου.

Ταῦτα ὑποβάλλουσα ὑπ' ἄφιν τῶν ἐπιζώντων συναγωνιστῶν τοῦ μακαρίτου πατρός μου, ἀφιερῶ ὅλας μου τὰς ἐλπίδας εἰς τὴν εὐθδικίαν καὶ κρίσιν σας.

Ἀνῆκετε ὅλοι εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην γενεάν, ἥτις ἀνέλαβε καὶ εἰς αἴσιον ἔφερε πέρας τὸν μέγαν καὶ ἄριστον τοῦ 1821 Ἱερὸν Ἀγῶνα. Τὰ ὀνόματά σας μοῦ παρέχουσι τὴν μεγαλυτέραν ἐγγύησιν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς αἰτήσεως μου. Εἰς ὑμᾶς δὲ ἀφιερῶ τὰς ἐλπίδας μου, παρακαλῶ ὅπως δικαιωθῶ ὡς καὶ ὅλα τὰ τέκνα τῶν πρωταγωνιστῶν ἐδικαιώθησαν, ἀπονέμοντες εἰς ἐμὲ καὶ τὴν προικοδότη-

σιν τῆς ἀποθανούσης ἀδελφῆς μου, ἢ τὴν σύνταξιν τῆς μητρὸς μου Α' τάξεως ἢ τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 12 τοῦ κανονισμοῦ κληρονομικὰ τοῦ πατρὸς μου δικαιώματα.

Ἑποσημειοῦμαι

Ἡ ἐπιζῶσα θυγάτηρ τοῦ Παναγιωτάκη Καραγιάννη
Πηνελόπη Κοκκίνου.

Συνημμένα ἔγγραφα

Ἀρ. 1. Ἐγγραφοὶ ἢ δίπλωμα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, δι' οὗ ὀνομάζεται Ἱερεὺς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας μεθ' ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ συμβόλων, ἐν πρωτογράφῳ.

Ἀρ. 2. Πληρεξούσιον τῶν κατοίκων Βονίτσης τῆς 11 Ὀκτωβρίου 1826 περὶ τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ ὡς πληρεξουσίου τῆς Γ' Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐν πρωτογράφῳ.

Ἀρ. 3. Πρωτόγραφον πιστοποιητικὸν τοῦ Ἐπαρχοῦ Ἀργους ἐπ' ἀριθμ. 2515 τῆς 23 Δεκεμβρίου 1835 πιστοποιοῦντος ὅτι, ἡ χήρα Μαρία Σύζυγος Π. Καραϊωάννη παρέδωκε εἰς αὐτὸν δεκατρία ἔγγραφα ἀφορῶντα τὰς ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος ἐκδουλεύσεις καὶ θυσίας τοῦ συζύγου της καὶ ὅτι ταῦτα ὑπεβλήθησαν εἰς Νομαρχίαν Ἀργολιδοκορινθίας.

Ἀρ. 4. Δίπλωμα Συντάξεως ἐπ' ἀριθμ. 157/37 τῆς 16 Ὀκτωβρίου 1836.

Ἀρ. 5. Ἀντίγραφον τοῦ ἀπὸ 20 Μαΐου 1842 Β. Διατάγματος περὶ προικοδοτήσεως τῆς ἀδελφῆς μου Βασιλικῆς, μὴ πραγματοποιηθείσης.

Ἀρ. 6. Πρωτόγραφον πιστοποιητικὸν ταυτότητος τῆς Πηνελόπης Π. Καραϊωάννη, τὴν 15 Ἀπριλίου 1865.